

МЕТОД ТЕОРІЇ СУСПІЛЬНИХ ФІНАНСІВ ТА ЙОГО АЛЬТЕРНАТИВИ

©2020 ДЕРЛИЦЯ А. Ю.

УДК 336.115

JEL Classification: B40; H0

Дерлиця А. Ю.

Метод теорії суспільних фінансів та його альтернативи

У статті сформульовано трактування методу теорії суспільних фінансів як сукупності таких складових: вихідних положень і світоглядних орієнтирів; конкретних методів дослідження; способів перевірки отриманих результатів. Здійснено порівняльний аналіз вихідних припущень і світоглядних позицій західної теорії суспільних фінансів, сучасної вітчизняної та радянської теорії державних фінансів. Розкрито відмінність підходів цих теорій стосовно бачення: концептуально-філософської основи (матеріалізму / ідеалізму); традицій використання історичного методу; ролі базису та надбудови для фінансової науки; орієнтації на вартість / корисність при дослідженні природи фіскальних феноменів; відмінностей трактування базової одиниці аналізу (індивід, група, клас); використовуваної концепції держави (органічної / механістичної); пояснення характеру взаємодії між базовими одиницями аналізу; ставлення до позитивного / нормативного підходу. Вказано на методологічну орієнтацію західної фінансової думки на методологічний індивідуалізм, радянської теорії державних фінансів – на методологічний холізм і відсутність чіткої визначеності у цих питаннях сучасної фінансової науки в Україні. Зауважено негативну тенденцію оцінки фіскальних явищ в Україні із позиції державоцентризму та інтересів і потреб держави, що виникає саме на основі методологічних установок холізму і переважання органічного погляду на державу. Показано, що сучасна вітчизняна фінансова наука досі знаходиться на перехідному етапі. Внаслідок її світоглядних установок вона є теорією державних фінансів (фінансових ресурсів держави), тоді як західна наука є теорією суспільних фінансів (загальносуспільними, публічними коштами). У роботі окреслено орієнтири подальшої трансформації методологічних основ фінансової науки в Україні.

Ключові слова: метод, суспільні фінанси, державні фінанси, методологічний індивідуалізм, методологічний холізм.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-4-305-311>

Рис.: 1. Табл.: 1. Бібл.: 14.

Дерлиця Андрій Юрійович – кандидат економічних наук, викладач кафедри фінансів та економіки, Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж (вул. Годованця, 13, Кам'янець-Подільський, 32300, Україна)

E-mail: derlytsya@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5123-1584>

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/2110803/andrii-derlytsya/>

UDC 336.115

JEL Classification: B40; H0

Derlytsia A. Y. The Method of Public Finance Theory and Its Alternatives

The method of the public finance theory is understood as a set of the following components: initial positions and worldviews; specific research methods; and the ways to verify the results. The initial assumptions and worldviews of the Western public finance theory, modern Ukrainian public finance theory and its Soviet predecessor are compared. The difference of approaches within these theories concerning worldview is revealed, namely: their conceptual and philosophical basis (materialism / idealism); traditions of using the historical method; the role of the base and superstructure in financial science; focus on value / utility in studies dealing with the nature of fiscal phenomena; differences in interpreting the basic unit of analysis (individual, group, or class); the organic / mechanistic concepts of state used; explanation of the nature of the interaction between the basic units of analysis; attitude to the positive / normative approach. The methodological orientation of the Western financial thought on methodological individualism; that of the Soviet state finance theory on methodological holism, and the lack of precision in these issues of Ukraine's modern financial science are mentioned. The author refers to the negative trend in assessing fiscal phenomena in Ukraine from the standpoint of state-centrism and the interests and needs of the state, which arises precisely on the basis of the holistic methodological attitudes and the predominance of the organic view of the state. It is shown that modern domestic financial science is still in transition. Due to its worldview, it is a theory of state finance (financial resources of the state), while the Western science is a theory of public finance (public funds, belonging to the society as a whole). The paper outlines the guidelines for further transforming the methodological foundations of financial science in Ukraine.

Keywords: method, methodological holism, methodological individualism, public finance, state finance.

Fig.: 1. Tabl.: 1. Bibl.: 14.

Derlytsia Andrii Yu. – Candidate of Sciences (Economics), Lecturer of the Department of Finance and Economics, Podilsky Special Educational and Rehabilitation Socio-Economic College (13 Hodovantsia Str., Kamianets-Podilskii, 32300, Ukraine)

E-mail: derlytsya@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5123-1584>

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/2110803/andrii-derlytsya/>

Вступ. Актуальність дослідження методологічних основ теорії суспільних фінансів (public finance theory) обумовлюється особливостями історичного розвитку вітчизняної фінансової науки. Політекономія як методологічна основа теорії фінансів досі знаходиться в Україні на перехідному етапі, намагаючись поєднати старі надбання із досягненнями західної думки. Фінансова наука, яка об'єктивно не може у методологічному плані випереджати економічну теорію, також остаточно не відмежувалась від ряду догматичних підходів, закладених ще у радянський період. Якщо західну теорію доцільно називати суспільними, або ж публічними фінансами, то для вітчизняної науки більш відповідною буде назва «теорія державних фінансів» – внаслідок її державоцентристських світоглядно-методологічних установок. Тому критичний перегляд методології вважаємо однією із ключових умов подальшої інтеграції вітчизняної теорії фінансів у тіло світової науки.

Розкриття методологічних аспектів потребує тісної прив'язки до сфери, стосовно якої ці методи застосовуються. Адже незаперечним є те, що між об'єктом дослідження, предметом і методом будь-якої науки існує тісний діалектичний взаємозв'язок. Як пише С. Мочерний, «методологія економічного дослідження не може бути довільною, вона повинна узгоджуватись з логікою (законами та закономірностями розвитку) об'єкта пізнання» [1, с. 7].

На думку відомого методолога західної економічної науки М. Блауга, хоча термін «методологія» іноді й розуміється як більш солідний синонім методів науки, однак у широкому розумінні його трактують як «дослідження концепцій, теорій і основних принципів розмірковування, прийнятих у тій чи іншій науці» [2, с. 35]. Тобто методологія – це не просто яскрава назва для методів дослідження, а вивчення зв'язку між теоретичними концепціями, методами й отриманими висновками. Це галузь економічної науки, де науковці розглядають способи, якими вони обґрунтовують власні теорії і пояснюють причини, з яких віддають перевагу одній теорії над іншою [2, с. 18]. Таке бачення виходить за рамки звичного для вітчизняної науки трактування методології як системи «різноманітних методів, засобів і прийомів наукового пізнання (передусім принципів, законів і категорій) та науку (або вчення) про цю систему» [1, с. 43].

Для вказаного вище широкого бачення концептуально-методологічних основ економічної науки на Заході нерідко використовується загальне поняття «метод». Так, формулювання назви дослідження одного із визнаних авторів минулого Дж. Н. Кейнса звучить як «Предмет і метод політичної економії» [3]. При цьому дається таке пояснення: «питання про метод є питанням про характер логічних процесів, спеціально пристосованих до цієї області дослідження, – тобто методів дослідження і доказів, якими вона може користуватись, – і, в залежності від них, про логічний характер її висновків» [3, с. 4]. Виходячи із наведеного зазначене пристосування методології до конкретної області дослідження (яке враховує не лише систему методів, але й вихідні положення, гіпотези та логіку доведення) можна окреслити як метод конкретної теорії. Оскільки в рамках однієї науки можливим є співіснування різних теорій та конкуруючих напрямків, метод останніх може суттєво

відрізнитись. Як буде показано нижче, у цьому сенсі метод теорії державних фінансів радянського періоду і метод теорії суспільних фінансів західного зразка відрізняється принципово.

Аналіз публікацій із досліджуваної проблематики. Необхідно враховувати, що методологічною основою сучасної фінансової думки Заходу є надбання політекономії, економіксу, інституціоналізму та ряду інших доктрин. Тому серед ключових методологів стоять імена не лише дослідників виключно суспільних фінансів. До таких визначних постатей можна віднести: Ш. Бланкарта [4], М. Блауга [2], Дж. Б'юкенена [5; 6], Р. Масгрейва [5], Й. Шумпетера [7] та інших авторів. Серед недавніх робіт прикладом ведення мови про метод економічної науки у загальному розумінні є дослідження Р. Екелунда, та Р. Геберта [8] і Ф. Цейтена [9].

В Україні перший етап напрацювання нової пост-радянської методології теорії фінансів відбувався під впливом В. Андрущенка, О. Василика, В. Суторміної, В. Федосова, С. Юрія та ін. Сьогодні окреслення методологічних орієнтирів відбувається у творчості В. Дем'янишина, О. Десятнюк, М. Карліна, О. Кириленко, А. Крисоватого, В. Опаріна, Ю. Пасічника, І. Луніної та інших авторів.

Метою статті є характеристика методу теорії суспільних фінансів та його відмінностей від методу сучасної вітчизняної та радянської теорії державних фінансів через призму їх вихідних припущень і світоглядних позицій.

Виклад основного матеріалу. Західні дослідники приділяють принципову увагу таким невід'ємним складовим теорії, як вихідні положення та гіпотези, логіка доведення та способи перевірки (верифікації, або ж фальсифікації) результатів. Тому, на нашу думку, метод теорії розкривається через комбінацію таких складових: *базових припущень, гіпотез та апріорних установок; безпосередньо системи методів наукового дослідження; способів перевірки отриманих результатів* (див. рис. 1).

Представники західної фінансової науки у власних роботах у першу чергу акцентують увагу на вихідних положеннях і припущеннях, усвідомлюючи їх виняткову важливість для подальшої теоретичної конструкції. Від первинних припущень залежать і використовувані в майбутньому конкретні методи. Скажімо, для марксистського вчення вихідна ідея про історичну логіку зміни формацій зумовлювала необхідність застосування історичного підходу, що, навпаки, є нехарактерним для неокласичної теорії фінансів. Натомість історичний підхід більше притаманний інституційному напрямку – окремому відгалуженню західної економічної науки.

Розглянемо більш детально ключові світоглядно-методологічні розбіжності радянської, сучасної вітчизняної та західної фінансової науки (див. табл. 1).

Незримий вплив радянської фінансової традиції на сучасну теорію державних фінансів в Україні зберігається саме на рівні світоглядних положень. Цей спадок не може бути відкинутим огульно, але повинен бути оцінений через призму альтернатив, які пропонує західна наука. Тут можна погодитись із думкою, що «не можна вважати обґрунтованою й доцільною відсутність у наукових працях, підручниках і навчальних посібниках аналізу розвитку радянської фінансової думки в Україні: це значно збіднює

Рис. 1. Складові методу теорії суспільних фінансів

Джерело: авторська розробка

Таблиця 1

Альтернативи вихідних положень, базових припущень і підходів фінансової науки

Особливість підходів і вихідних положень	Радянська фінансова наука	Сучасна вітчизняна теорія державних фінансів	Теорія суспільних фінансів
1	2	3	4
Ідейно-філософська основа та ставлення до альтернативних точок зору	канонізація марксистсько-ленінського вчення, догматизм і огульне відкидання альтернатив	відсутність чіткої філософсько-методологічної основи, збереження окремих ортодоксальних рис, недостатня імплементація домінуючих у західній науці підходів	ідейним базисом є увесь доробок дослідників минулого, плюралізм поглядів
Широта постановки проблеми	дослідження широкого соціального контексту	недостатнє розмежування економічного, правового та управлінського підходів	переважно вузькі, конкретно орієнтовані дослідження
Роль базису та надбудови для фінансової науки	чіткий поділ на базис і надбудову, фінанси – елемент виключно базису	поступовий відхід від виокремлення базису та надбудови, однак із збереженням концепту відносин	відсутнє виокремлення базису та надбудови, як і погляду із позицій відносин
Питання вартості / корисності для фінансової науки	трудова теорія вартості, державні фінанси – переважно непродуктивний сектор	певна невизначеність домінуючого підходу, недостатня оцінка фіскально-бюджетних феноменів через призму корисності	аналіз як із позицій затрат, так і з позицій корисності, суспільні фінанси повноцінний сектор економіки, що збільшує корисність суспільства
Базова одиниця аналізу	класовий підхід	відсутність чіткого окреслення базової одиниці аналізу	домінування методологічного індивідуалізму
Панівна концепція держави	органістична концепція держави, крайній державоцентризм	змішане ставлення, збереження рис державоцентризму	механістична, індивідуалістична концепція держави, антропоцентризм
Характер взаємодії між базовими одиницями	конфлікт, протистояння та боротьба, як рушійні сили розвитку	недостатнє поширення бачення суспільних фінансів з позицій фіскального обміну	обмін, консенсус та взаємна вигода
Поведінкові припущення	протистояння та акцент на перерозподільчих процесах, антагонізм інтересів	відсутність чіткого означення поведінкових припущень, рух в сторону застосування підходів західної науки	дослідження з позицій детермінованості суспільних фінансів максимізацією корисності

Закінчення табл. 1

1	2	3	4
Ключові методи дослідження	<ul style="list-style-type: none"> ▪ всезагальним способом пізнання визнається метод матеріалістичної діалектики доповнений ▪ методом наукової абстракції, ▪ рух від конкретного до абстрактного та від абстрактного до конкретного 	діалектика без домінування матеріалістичного начала, методи логіки	домінування формальної логіки

Джерело: авторська розробка

вивчення розвитку та еволюції української фінансової думки загалом» [10, с. 37]. Позбавлений певних ідеологічних нашарувань досвід радянського періоду може виявитись актуальним і стати доповненням до традиційних уявлень, сформованих на Заході. Як зазначає В. Андрущенко, хоча «у багатьох відношеннях західні вчені-фінансисти вперше розпізнали природу явищ державних фінансів та сформулювали теоретичні уявлення про них» [11, с. 6], проте «світло західної науки не повинно засліплювати нас леде не до повної самозневаги, некритичного застосування її рецептів» [11, с. 7].

Метод радянської фінансової науки був сформований на основі марксистського вчення, для якого були характерними такі риси: поєднання історичного та логічного; розмежування базису та надбудови; матеріалістичне розуміння історії; лінійність розвитку економічних формацій із неминучим становленням комунізму; класовий підхід; визнання предметом економічної науки економічних відносин. Й. Шумпетер, характеризуючи внесок Маркса в економічну науку, говорить про нього як про Маркса-пророка, Маркса-соціолога, Маркса-економіста та Маркса-учителя [7, с. 5]. Заслуга Маркса безперечно саме у масштабності його роботи, оскільки він створив картину економічної реальності, яка була складнішою від будь-чого описаного до нього. Маркс пояснив історичний генезис капіталістичного суспільства, спосіб його функціонування, соціальну структуру, а також показав його внутрішні протиріччя. Одночасно ряд ідеологічних установок і методологічних вихідних положень зумовив хибність його теорії з позицій прогностичної цінності.

Необхідно зауважити, що неможливо ставити знак рівності між вченням самого Маркса та розвинутою на його основі у Радянському Союзі фінансовою наукою. А вже основоположниками останньої вважаються також і Ф. Енгельс та В. Ленін. Представник радянської фінансової науки, Е. Вознесенський, підкреслював, що у роботах К. Маркса, Ф. Енгельса та В. Леніна дано різносторонні характеристики фінансових категорій податків, державного бюджету, державного боргу, а тому «вони являються дійсними основоположниками науки про фінанси і безпосередньо вчення про фінанси соціалістичних держав, як її складової частини» [12, с. 6]. Фактично недоторканий, канонічний статус цієї трійки перетворював радянську

фінансову науку на своєрідну релігію, законсервувавши її на рівні уявлень кінця XIX ст. Нерушимість цього статусу приводила для науки до непоправних інтелектуальних самообмежень – в окремих тогочасних підручниках іменний показник обмежувався лише цими особистостями, тоді як західні підручники традиційно містять згадку про 200–300 попередників [11, с. 16].

Слід зауважити, що догматизм як риса та навіть певний незримий вихідний принцип набув абсолютизації саме у радянський період. Самому Марксу притаманний більш гнучкий підхід, оскільки він визнавав, що для кожного економічного укладу характерні власні закони [13, с. 11]: Й. Шумпетер акцентує увагу на схильності послідовників Маркса до засудження інакомислення не лише на інтелектуальному, але й на моральному рівні [7, с. 19]. Саме претензія на певну не просто інтелектуальну, але й «моральну вищість», прагнення ідеалів давала, на думку представників радянської фінансової науки, їм право на правильність тверджень, критику альтернативного наукового бачення та зарубіжної практики. Західна ж наука іде шляхом не засудження, а розвитку цінних ідей, досі знаходячи ідейно-філософське підґрунтя та проголошуючи свій родовід від праць Платона та Аристотеля до сучасників.

Радянській фінансовій науці притаманним було однобоке, суто матеріалістичне пояснення фінансових феноменів. Натомість у ставленні до визначних детермінант суспільних фінансів у західній теорії не спостерігається догматичного надання переваг матеріальному чи ідеальному началу. Її підхід можна характеризувати як філософський дуалізм, однак із певним зміщенням у сторону суб'єктивного ідеалізму, адже важлива увага приділяється індивідуальним оцінкам, поведінковим припущенням тощо.

До особливостей марксистського вчення можна віднести і намагання дослідження економічних феноменів у контексті їх історичної трансформації. Попри це, окреслена Марксом лінійна модель розвитку суспільства шляхом зміни соціально-економічних формацій, загибелі капіталізму не була реалізована. Західній теорії суспільних фінансів у її мейнстрімі не характерне інтенсивне використання історичного методу – суперечка про метод економічної науки між представниками німецької історичної школи та австрійськими неокласиками в кінці XIX ст. була виграна саме останніми. Історичний підхід

був дещо відсунутий на узбіччя економічної методології та продовжує розвиватися в теорії інституціоналізму та інших менш домінантних напрямках.

Заслугою Маркса є акцент на неможливості зрозуміти певну економічну систему без аналізу її соціальної структури, що призвело до поєднання економічного та соціального аналізу. Мейнстріму сучасної західної фінансової науки переважно притаманна вузька та конкретна постановка проблем із подальшим їх розглядом засобами логічного аналізу, що унеможливає одночасне дослідження широкого соціально-економічного та політичного контексту. Попри це, протягом останніх кількох десятиліть західна економічна наука певною мірою повертається до «такого синтезу, залучаючи соціологічні, правові історичні, психологічні теорії і данні, а також методи когнітивних наук» [13, с. 11]. Вітчизняній теорії фінансів, навпаки, характерне надмірне приділення уваги нормативно-правовим, соціальним, організаційним умовам, що в окремих випадках призводить до нівелювання економічного аспекту.

Ще однією концептуальною розбіжністю між радянською та західною теорією фінансів є ставлення до ролі економічних і політичних чинників. У радянській теорії фінансів це втілюється у концепції взаємодії базису та надбудови. Аксиомою було віднесення фінансів до базису, який становили економічні відносини, а надбудова, тобто політика державних інститутів, не могла змінити сутність даного базису. Сучасна ж західна наука виходить із ідеї розвитку фінансів під впливом як економічних, так і політичних процесів (зокрема, у рамках теорії суспільного вибору).

Відмінність підходів спостерігається також стосовно поглядів на проблему дихотомії вартості та корисності у державних фінансах. Обрання радянською наукою за основу виключно трудової теорії вартості вело до нездатності дослідника повною мірою оцінити значення та роль держави для суспільства. Адже забезпечувані державою блага у значній своїй частині не мають ринкової, а в окремих випадках і грошової оцінки, а їх вигоди для окремого індивіда носять суб'єктивний характер і отримуються у вигляді корисності при споживанні. З іншого боку, покладання лише на врахування суб'єктивістсько-ціннісних параметрів не дозволяє перевести економічний аналіз у реальну сферу прагматичних питань – потоків доходів і видатків, конкретних розрахунків. Сучасна вітчизняна наука відійшла від характерного радянській науці апріорного відкидання «суб'єктивістських», поглядів, однак їй досі все ще більш притаманний погляд на проблематику більшою мірою із вартісних позицій. Західна наука працює у парадигмі корисності поряд із паралельним приділенням уваги вартісно-затратним параметрам.

Одним із ключових вихідних положень теорії фінансів є проблема базової одиниці дослідження. Марксистський підхід полягав у аналізі економічних процесів з позиції класових інтересів, під якими розумілись сукупності людей, об'єднані своїм відношенням до процесу суспільного виробництва, що відповідає підходам *методологічного холізму*. Останній є філософським напрямком, який дотримується ідеї якісного пріоритету цілого над його

частинами і походить із тверджень Аристотеля про те, що ціле є дещо більшим, ніж сума його частин. В економічній науці принцип методологічного холізму виходить з того, що «соціальні групи володіють цілими та функціями, які не зводяться до переконань, установок і дій індивідів, які їх складають» [2, с. 100].

Західна фінансова наука переважно орієнтована на вивчення фінансів в індивідуалістичному аспекті, тобто з позицій *методологічного індивідуалізму*. Методологічний індивідуалізм базується на думці про те, що всі суспільні інститути створюються індивідами, а отже, колективні феномени є лише абстракції, похідні від індивідуальних рішень реальних людей. Індивідуалістичний підхід забезпечує ефективне дослідження суті фінансових явищ, доходячи в аналізі до інтересів, потреб, корисності окремої особи. Головним позитивом індивідуалістичного методу є те, що у кінцевому випадку явища державних фінансів обов'язково замикаються саме на мікроіндивідуалістичному рівні – доходах, споживанні, корисності окремої особи, а не певної групи, класу, галузі чи навіть підприємства. Усі доходи що створюються будь-яким суб'єктом, у кінцевому випадку є доходами або зростанням корисності, вартості майна окремих індивідів, а не груп. В. Андрущенко, характеризуючи ключові риси парадигми західної фінансової науки, зазначає, що за способом дослідження нею є «методологічний індивідуалізм, що передбачає аналіз фінансових явищ через призму поглядів, поведінки, інтересів індивідів» [11, с. 6].

Методологічний індивідуалізм не позбавлений і певних недоліків. Його очевидною проблемою є недостатня придатність у якості інструментарію оцінки процесів у межах усього суспільства – різнобарвної спільноти, відмінної по сферах зайнятості та рівня доходу. Індивідуалізм дещо замкнутий приватними інтересами і не дозволяє повною мірою розкрити колективну сторону фінансів, вказати на те, хто у процесі функціонування державних фінансів збільшує власну корисність, а хто втрачає. Доповнити здобутки методологічного індивідуалізму може *методологічний колективізм*. На думку одного із найавторитетніших теоретиків-фінансистів ХХ ст. Р. Масгрейва, хоча в кінцевому підсумку діючими суб'єктами є індивіди, а не держава, але «з цього не випливає, що ці окремі особи не можуть цінувати своє членство в громаді, або мати спільні інтереси і справи» [5, с. 32].

Однією із основних концептуальних особливостей мікроекономічного аналізу є неспівставність корисності окремих індивідів – економічна наука заперечує можливість об'єктивних міжособистісних порівнянь корисності, оскільки вони «ні за яких умов не можуть бути підтвержені наглядом або інтроспекцією» [2, с. 144]. Тобто застосування групування у економічному аналізі зустрічає об'єктивні перешкоди, коли йдеться про питання корисності. Коли ж аналіз відбувається із вартісних позицій (бюджетних витрат і доходів, податкових платежів), існують передумови для застосування групування, методологічного підходу. Про доцільність застосування поряд із методологічним індивідуалізмом також і альтернативних поглядів, зокрема, підходів методологічного колективізму, уже зазначали вітчизняні науковці [10, с. 30].

Методологічний індивідуалізм логічно приводить до висновку про безсуб'єктність держави. Необхідно остаточно відмовитися від погляду на державу з платонівських органічних позицій і прийняти за правило підхід, що держава не має власного інтересу та власних потреб. Така точка зору була обрана західною наукою ще на початку ХХ ст. Англо-американська політична думка загалом побудована на домінуванні механістичної точки зору на державу [14, с. 8]. Західна наука стоїть на позиціях методологічного індивідуалізму, говорячи про безсуб'єктність держави, яка є лише інституційним механізмом, де відбувається своєрідний фіскальний обмін. Як спільне підприємство окремих осіб, вона має відображати їхні інтереси. У цьому сенсі її основи мають бути індивідуалістичними [5, с. 31]. Тому сфера функціонування держави є результатом активності окремих індивідів – президента, членів уряду та парламенту, керівників державних підприємств, бюрократії, силових структур тощо, які поряд із виконанням покладених на них обов'язків, діють також відповідно до певних особистих мотивів і інтересів.

Поряд із припущенням про базову одиницю дослідження важливу роль для фінансової науки відіграють і гіпотези щодо природи та мотивації її поведінки. Класовий підхід базувався на ідеї експлуатації, а тому антагонізму, боротьби та протистояння між сторонами економічної взаємодії. Західна наука, обравши за одиницю дослідження окремого індивіда, ретельно розглядає питання про природу їх активності. Один із напрямків інтенсивних досліджень – біхевіоризм, як школа суб'єктивного ідеалізму. Як пише В Андрущенко: «цей суб'єктивно-ідеалістичний аспект фінансових досліджень можна назвати фінансовим антропологізмом і/або антропоцентризмом. Завдячуючи антропоцентризму фінансового знання, предмет науки фінансів об'єднує вивчення мотивів поведінки фізичних осіб як суб'єктів фіскально-бюджетних процесів: виборців, законодавців, податкоплатників, державних службовців і ін. Суб'єктивно-ідеалістичним системам мислення фінансова думка зобов'язана розвитком таких сучасних напрямків фінансового знання, як теорія суспільного вибору, фіскальна соціологія, теорія раціональних очікувань, деякі теоретичні концепції оподаткування та ін. [11, с. 22].

Загалом мейнстримне методологічне бачення економіком полягає у трактуванні індивіда як людини економічної, або homo economicus. На неї поширюється ряд припущень, зокрема [4, с. 22]:

- гіпотеза максимізації корисності, відповідно до якої вважається, що репрезентативний індивід діє, орієнтуючись передусім на максимізацію власної вигоди;
- гіпотеза заданих преференцій та змінних обмежень, яка виходить із мінливості зовнішніх умов та обставин, у яких діє індивід, але стійкості його переваг, уподобань і цінностей;
- гіпотеза існування релевантних альтернатив, яка визнає існування багатоваріантності вибору індивіда, що передбачає можливість субституції, обрання кращих та відмову від гірших.

При цьому, як наголошував Дж. Б'юкенен, природа людини не змінюється від того, у якій сфері вона діє: «один

і той же індивід діє в обох секторах» на ринку чи у сфері суспільних фінансів [6, с. 55]. Пояснення державних органів, установ та інститутів із поглядів методологічного індивідуалізму акцентує на діяльності конкретних осіб, а припущення про їх поведінку пояснюють, чому бюджетні установи діють неефективно, намагаючись збільшити кошторисне фінансування, платники податків шукають можливості уникнення в умовах надмірного тягаря, або відсутності віддачі з боку держави, чому державні підприємства ставлять перед собою не зростання прибутку, а вибирають «сірі» схеми роботи із постачальниками та покупцями, що негативно впливає на підприємство, проте збагачує керівництво. Такі вихідні положення сприяють не романтичному, а реалістичному баченню суспільних фінансів.

Питання ставлення до нормативних сторін наукового дослідження є ще однією рисою, що відрізняє західну теорію суспільних фінансів від сучасної вітчизняної, а особливо радянської фінансової науки. «Роль позитивної фінансової науки полягає в етично нейтральному, безоціночному в категоріях добра і зла вивченні фіскально-бюджетних явищ та спостереженні результатів фінансової політики» [11, с. 42]. Нормативний напрямок, навпаки, ставить перед собою завдання пошуку соціальної оптимізації. Відмова від намагання застосування нормативних критеріїв у західній фінансовій науці пояснюється небажанням входити у сферу етики, яка, як вважається, не піддається науковому аналізу на основі чітких, несуперечливих критеріїв. На думку багатьох авторів, це є відходом від науковості, об'єктивності та доказовості. Нормативний підхід розглядається як загроза внесення у науку суб'єктивних, ціннісних поглядів і уподобань, що притаманні кожному науковцю як учаснику соціально-економічних відносин. Необґрунтований нормативізм характерний для багатьох сучасних вітчизняних дослідників державних фінансів. Він проявляється не лише у тому, що автори намагаються давати рекомендації без детального розгляду й обґрунтування питання, а здебільшого через те, що у сфері суспільних фінансів відсутні об'єктивні та несуперечливі критерії справедливості.

Висновки. Підсумовуючи проведений огляд особливостей методу теорії суспільних фінансів у порівнянні із його альтернативами, можна стверджувати, що сучасна вітчизняна фінансова наука досі знаходиться на перехідному етапі.

Пріоритетами її подальшого розвитку виходячи із наявних особливостей є, на наш погляд, такі: імплементація домінуючих у західній науці методологічних і світоглядних підходів; забезпечення більш чіткого розмежування економічної, правової та управлінської складових; відхід від догматичного домінування концепту «відносин» при поясненні сутності фінансів; більш глибоке впровадження інструментарію мікроекономічного аналізу та оцінка фіскально-бюджетних феноменів через призму корисності; взяття за основу методологічного індивідуалізму, як погляду на базову одиницю аналізу; рішуча відмова від державоцентризму та трактування державних фінансів як інструменту фіскального обміну «податки-блага»; застосування поведінкових припущень різних течій західної науки (мейнстримного економізму, теорії інституціоналізму, теорії трансакційних витрат тощо).

Ці та ряд інших кроків дозволять вітчизняним науковцям розмовляти на одній мові із західними колегами-фінансистами. У сукупності із практичними заходами по реформуванню фінансових інститутів в Україні це дозволить сформувати систему, яка заслуговуватиме назви «суспільні фінанси» (у сенсі їх загальнокорисності та інклюзивного ставлення до усіх громадян), а не «державні фінанси» (як фінансів надіндивідуального утворення із власними функціями та завданнями, відірваними від інтересів населення).

ЛІТЕРАТУРА

1. Мочерний С. В. Методологія економічного дослідження. Львів : Світ, 2001. 416 с.
2. Блауг М. Методологія економічної науки, или Как экономисты объясняют / науч. ред. и вступ, ст. В. С. Автономова. М. : НП «Журнал Вопросы экономики», 2004. 416 с.
3. Кейнс Дж. Н. Предмет и метод политической экономии. М. : Директмедиа Паблшинг, 2008. 278 с.
4. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: вступ до фінансової науки / за наук. ред. В. М. Федосова. Київ : Либідь, 2000. 656 с.
5. Бьюкенен Дж. М., Масгрейв Р. А. Суспільні фінанси і суспільний вибір: два протилежних бачення держави. Київ : КМ Академія, 2004. 175 с.
6. Бьюкенен Д. М. Сочинения : Т.1. М. : Таурис Альфа, 1997. 560 с.
7. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія. Київ : Основи, 1995. 528 с.
8. Ekelund R., Hébert R. A History of Economic Theory and Method. Waveland Press, 2013. 733 p.
9. Zeuthen F. Economic Theory and Method. Harvard University Press, 2013. 378 p.
10. Чухно А. А., Леоненко П. М., Юхименко П. І. Сучасна інституціональна теорія та фінансова наука. *Фінанси України*. 2012. № 8. С. 23–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2012_8_3
11. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). Львів : Каменяр, 2000. 303 с.
12. Вознесенский Э. А. Финансы как стоимостная категория. М. : Финансы и статистика, 1985. 159 с.
13. Филатов В. П. Проблемы познания в работах Карла Маркса. *Эпистемология и философия науки*. 2018. Т. 55. № 3. с. 8–24. URL: https://iphras.ru/uplfile/root/biblio/epst/03_2018/8-24.pdf
14. Rosen H. S. Public Finance. Burr Ridge : IRWIN, 1992. 657 p.

REFERENCES

- Andrushchenko, V. L. *Finansova dumka Zakhodu v XX stolitti: (Teoretychna kontseptualizatsiia i naukova problematyka derzhavnykh finansiv)* [Financial Thought of the West in the Twentieth Century: (Theoretical Conceptualization and Scientific Issues of Public Finance)]. Lviv: Kameniar, 2000.
- Biukenen, D. M. *Sochineniya* [Essays], vol. 1. Taurus Alfa, 1997.
- Biukenen, Dzh. M., and Mashreiv, R. A. *Suspilni finansy i suspilnyi vybir: dva protylezhnykh bachenня derzhavy* [Public Finances and Public Choice: Two Opposing Visions of the State]. Kyiv: KM Akademiia, 2004.
- Blankart, Sh. *Derzhavni finansy v umovakh demokratii: vstup do finansovoi nauky* [Public Finance in a Democracy: An Introduction to Financial Science]. Kyiv: Lybid, 2000.
- Blaug, M. *Metodologiya ekonomicheskoy nauki, ili Kak ekonomisty obyasnayut* [Methodology of Economics, or As Economists Explain]. Moscow: NP «Zhurnal Voprosy ekonomiki», 2004.
- Chukhno, A. A., Leonenko, P. M., and Yukhymenko, P. I. "Suchasna instytutsionalna teoriia ta finansova nauka" [Modern Institutional Theory and Financial Science]. *Finansy Ukrainy*. 2012. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2012_8_3
- Ekelund, R., and Hebert, R. *A History of Economic Theory and Method*. Waveland Press, 2013.
- Filatov, V. P. "Problemy poznaniya v rabotakh Karla Marksa" [Problems of Cognition in the Works of Karl Marx]. *Epistemologiya i filosofiya nauki*. 2018. https://iphras.ru/uplfile/root/biblio/epst/03_2018/8-24.pdf
- Keyns, Dzh. N. *Predmet i metod politicheskoy ekonomii* [Subject and Method of Political Economy]. Moscow: Direktmedia Publishing, 2008.
- Mochernyi, S. V. *Metodolohiia ekonomichnoho doslidzhennia* [Methodology of Economic Research]. Lviv: Svit, 2001.
- Rosen, H. S. *Public Finance*. Burr Ridge: IRWIN, 1992.
- Shumpeter, I. *Kapitalizm, sotsializm i demokratiya* [Capitalism, Socialism and Democracy]. Kyiv: Osnovy, 1995.
- Voznesenskiy, E. A. *Finansy kak stoimostnaya kategoriya* [Finance as a Value Category]. Moscow: Finansy i statistika, 1985.
- Zeuthen, F. *Economic Theory and Method*. Harvard University Press, 2013.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2020 р.

■